

Катюк Я.Л. Особистісно-орієнтовані засади розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів у системі післядипломної педагогічної освіти / Особистісно-орієнтована підготовка майбутніх психологів у системі післядипломної педагогічної освіти : посібник / П. В. Лушин, Н. Ю. Воляннюк, О. В. Брюховецька та ін.; НАПН України, Ун-т менедж. освіти. – К., 2015. – С. 127-152.

УДК: 378.147:159.9:378.046-021.68 (075)

ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ У СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Розділ присвячений проблемі формування професійної самосвідомості професіонала. Зокрема, розглянуто стан розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів; проаналізовано особистісно-орієнтовані засади розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів; обґрунтовано умови розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів у системі післядипломної педагогічної освіти.

Ключові слова: професійна самосвідомість, майбутні психологи, особистісно-орієнтований підхід, післядипломна педагогічна освіта.

Abstract. Section devoted to the formation of professional identity professional. In particular, the state of development of professional identity of future psychologists; analysis -centered principles of professional identity of future psychologists; conditions of reasonable professional identity of future psychologists in the system of Postgraduate Education .

Keywords: professional identity , future psychologists -centered approach , postgraduate teacher education .

Автор-укладач: Катюк Я.Л., кандидат психологічних наук, доцент.

Передмова

Актуальність дослідження. Становлення і розвиток професійної самосвідомості майбутніх психологів у системі післядипломної педагогічної освіти є однією з найважливіших умов забезпечення ефективного професійного зростання. Важливу роль у професіоналізмі психологів становить розвиток професійної самосвідомості як психологічний феномен, що забезпечує майбутньому психологу цілісність і визначеність у професійній діяльності. Необхідність формування високого рівня професійної самосвідомості майбутніх психологів обумовлена такими чинниками, як суспільна потреба у їх професіоналізмі та престижність професії в системі освіти. Професійна самосвідомість необхідна майбутньому психологу для успішного самовизначення і являє собою постійну роботу щодо формування і деталізації внутрішнього образу професійної діяльності.

Ось чому актуальність даного модуля обумовлена, з одного боку, запитами практики, що вимагає подальшого самовдосконалення системи професійної психологічної освіти і підвищення якості психологічних послуг, з іншого боку, нагальною потребою зрозуміти і обґрунтувати суть плінних змін особистості майбутнього фахівця в процесі післядипломної педагогічної освіти. Метою даного модуля є з'ясування особистісно-орієнтованих засад розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів у системі післядипломної педагогічної освіти.

Прагнучи осягнути феномен професійної самосвідомості, сучасна психологічна наука передусім зосереджується на проблемі особистості професіонала. Сформована професійна самосвідомість є суттєвим чинником попередження особистісних і професійних криз та деформацій, пов'язаних із набуттям гідного статусу в ієрархії професійної спільноти.

Значний інтерес для розуміння розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів мають дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених про свідомість, самосвідомість, самопізнання людини (М.Й. Боришевський,

О.І. Бондарчук, М.Ю. Варбан, І.В. Вачков, Н.Ю. Воляннюк, А.А. Деркач, Е.А. Клімов, В.М. Козієв, А.К. Маркова, Л.М. Мітіна, О.В. Москаленко, Н.І. Пов'якель та ін.).

Спеціальні дослідження ролі самосвідомості в сфері професійної праці проводились такими психологами, як Ю.М. Кулюткін, Г.С. Сухобська, В.Д. Шадріков та ін. Але сам термін „професійна самосвідомість” з'явився порівняно нещодавно.

Аналіз науково-методичної літератури свідчить про те, що проблеми розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів у закладах післядипломної освіти розроблений недостатньо. У сучасному освітньому вимірі існує істотна суперечність між рівнем сформованості сучасних психологічних знань, умінь, навичок майбутніх психологів та сучасними вимогами до їх професіоналізму.

Система післядипломної освіти не достатньо ефективно вирішує цю актуальну проблем, отже проблема особистісно-орієнтованих засад розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів є актуальною і потребує науково-теоретичного і практичного вирішення. У навчанні більшості майбутніх психологів виникають значні труднощі об'єктивного і суб'єктивного характеру. Головними причинами є:

- недостатня мотивація щодо набуття сучасних психолого-педагогічних знань, умінь, навичок як важливих чинників удосконалення професійної майстерності;
- постійне вдосконалення професійного виміру психолога на сучасному етапі розвитку суспільства, до чого не завжди готові майбутні фахівці;
- певна невідповідність готовності педагогічних працівників післядипломної педагогічної освіти сучасним вимогам професійної педагогічної діяльності, зокрема, упровадження в навчальний зміст особистісно-орієнтованих засад навчання;

- неврахування психолого-андрагогічних умов у навчальному процесі закладів післядипломної освіти як визначального чинника розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів;
- посилення впливу інформальної освіти як осередка розвитку професіоналізму майбутніх психологів.

Дослідження проблем змісту і структури навчальних планів сприяло формуванню головних концептуальних підходів як до визначення змісту, так і до відображення їх у навчальних планах. У підсумку пропонується впровадження варіативного спецкурсу в навчальний процес закладів післядипломної освіти, призначеного для майбутніх психологів, працівників методичних служб і т.д.

Проблема з'ясування особистісно-орієнтованих засад розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів у системі післядипломної педагогічної освіти вимагає розв'язання завдань: визначення рівня розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів за результатами діагностування та самодіагностування; розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів на підставі експериментальної перевірки моделі, якою передбачено цілісний підхід до організації такої підготовки і використання ефективної технології в умовах післядипломної педагогічної освіти; відповідного науково-методичного та організаційного забезпечення; створення особистісно-орієнтованого середовища; психолого-андрагогічний супровід навчання майбутніх психологів у системі післядипломної педагогічної освіти.

Пропонований спецкурс сприяє формуванню стійкої мотивації до розвитку професійної самосвідомості; оволодінню сучасними способами розв'язання проблеми розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів на особистісно-орієнтованих засадах; орієнтуванню на самоосвітню діяльність в освітньому середовищі, а саме в умовах формальної, неформальної та інформальної освіти.

Виявлено, що на сучасному етапі суспільного поступу важливою складовою професіоналізму психологів є професійна самосвідомість як складне особистісне утворення, що формується під впливом професійного середовища й активної участі суб'єкта в професійній діяльності, тобто усвідомлене ставлення людини до своїх професійних потреб, мотивів, здібностей і поведінки.

Стан розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів у системі післядипломної педагогічної освіти – недостатній. Свідченням чого є: невідповідність рівня готовності до реалізації особистісно-орієнтованих засад розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів у закладах післядипломної педагогічної освіти; відсутність цілісної системи розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів в умовах формальної, неформальної та інформальної освіти; недостатня науково-методична база забезпечення розвитку професійної самосвідомості, невизначеність її місця в навчальному змісті; неврахування психолого-андрагогічних умов навчання тощо.

На основі визначених теоретико-методологічних підходів обгрунтовано модель розвитку досліджуваної проблеми як описової характеристики її структурних компонентів: когнітивного, емоційно-ціннісного, мотиваційного та операційного на підставі моделі визначення критеріїв та показників рівнів сформованості професійної самосвідомості майбутніх психологів.

Для оцінювання ефективності роботи, проведеної на основі моделі системи педагогічної підготовки було визначено рівні розвитку професійної самосвідомості: низький, середній і високий. Визначено групи критеріїв, за якими ці рівні вимірюються. Кожна група має своє призначення, використання їх у комплексі дає змогу оцінити всі аспекти процесу розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів.

Виявлено, що ефективність розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів у системі післядипломної педагогічної освіти залежить

від відповідної методики, що поєднує упорядковану сукупність дії, операції і процедур, відбувається на особистісно-орієнтованих засадах та відбувається в умовах психолого-андрагогічного супроводу.

На наступному етапі нами досліджувались умови та механізми розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів у системі післядипломної педагогічної освіти, під час проходження курсів підвищення кваліфікації (працівники психологічних служб). Проводився аналіз результатів у межах «круглого столу» та спецкурсу для працівників психологічної служби як один з етапів формувального експерименту (довідка про впровадження № 01/603 від 03.10.13, Івано-Франківський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти).

1. Професійна самосвідомість і проблема формування особистості професіонала

Найважливішим стратегічним питанням у житті кожної людини є вибір професії. Людина здійснює свій вибір і тим самим визначає не тільки вибір професії, а й здійснює акт самовизначення. Професійна самосвідомість як визначальний чинник професіоналізації виражається в становленні професійної ідентичності, що дозволяє говорити про усвідомлення людиною власної компетентності, ефективності і особистісної значущості, усвідомлення меж своєї професії.

Фундаментальною умовою розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів у системі післядипломної педагогічної освіти є усвідомлення ними необхідності змін, переосмислення свого внутрішнього світу та пошук нових можливостей, можливість здійснення самореалізації у професійній діяльності через професійне самопізнання, саморозуміння, самоактуалізацію та саморегуляцію.

Прагнучи досягнути феномен професійної самосвідомості, сучасна психологічна наука передусім зосереджується на проблемі особистості професіонала. Сформована професійна самосвідомість є суттєвим чинником попередження особистісних і професійних криз та деформацій, пов'язаних із набуттям гідного статусу в ієрархії професійної спільноти.

Спеціальні дослідження ролі самосвідомості в сфері професійної праці проводились такими психологами, як Ю.М. Кулюткін, Г.С. Сухобська, В.Д. Шадріков та ін. Але сам термін „професійна самосвідомість” з'явився порівняно нещодавно.

Загалом, психологічний словник визначає самосвідомість як усвідомлене відношення людини до свої потреб і здібностей, мотивами поведінки, думками, що виражаються в емоційно-смісловій оцінці свої можливостей, які виступають основою дій і вчинків.

Щодо сутності професійної самосвідомості, слід зазначити, що вона є складовою самосвідомості дорослої людини, зокрема є однією з важливих і маловивчених регуляторів поведінки і діяльності професіонала. Від рівня її сформованості залежить процес розвитку професіонала, темпи успішності оволодіння професійною діяльністю, входження в професійну єдність. Численні психологічні дослідження доводять, що професія впливає не тільки на формування певних особистісних особливостей професіонала, але й на сприйняття і розуміння світу і самого себе.

Підходи до визначення поняття професійної самосвідомості часто супроводжуються предметом дослідницьких інтересів авторів, що призводить до відсутності єдиної інтерпретації. Спроби сформулювати комплексне тлумачення доводять, що професійна самосвідомість особистості не вичерпується лише когнітивним аспектом. Багатогранність та емоційне насичення діяльності психолога примушують не тільки усвідомлювати наявність або відсутність тих чи інших професійно-важливих якостей особистості, але й формувати певне самоставлення, відчувати вдоволення або

невдоволення своєю працею, глибоко емоційно переживати невідповідність власного образу «Я» ідеальному образу себе як управлінця-професіонала.

Представники *гуманістичного підходу* описують феноменологію особистості, а не шукають їй пояснення, тому теорії даного типу іноді називають феноменологічними. Не вживаючи сам термін «професійна самосвідомість», вони водночас розглядають деякі її структурні складові. Найбільш відомими представниками цього підходу до особистості є американські психологи А. Маслоу і К. Роджерс.

Виходячи з цих положень, основна потреба особистості майбутнього психолога відповідно до гуманістичних теорій особистості - це самоактуалізація, прагнення до особистісного та професійного самовдосконалення і самовираження. Визнання головної ролі самоактуалізації об'єднує всіх представників даного теоретичного напрямку у вивченні психології особистості.

Вітчизняні представники *особистісно-діяльнісного підходу* трактують професійну самосвідомість як динамічну систему уявлень професіонала про самого себе як про суб'єкта професійної діяльності, усвідомлення ним своїх особистісних та професійних якостей, самооцінку цих якостей і суб'єктивне сприйняття зовнішніх факторів, що впливають на нього.

Так, А.К. Маркова трактує професійну самосвідомість як „комплекс уявлень людини про себе як професіонала, це цілісний образ себе як професіонала, система відношень і установок до себе як до професіонала”.

С.В. Васьковська визначає професійну самосвідомість як особливий феномен людської психіки, що обумовлює саморегуляцію своїх дій особистістю в професійній сфері на основі пізнання професійних вимог, своїх професійних можливостей та емоційного відношення до себе як до суб'єкта професійної діяльності.

Б.Д. Паригін вважає професійну самосвідомість різновидом самосвідомості. Вона характеризується через усвідомлення своєї належності до професійної групи. В.М. Козієв вважає, що професійна самосвідомість є інстанцією, в якій впливає оцінка наявних досягнень, планування напрямку саморозвитку. П.О. Шавір характеризує професійну самосвідомість через вибіркову діяльність самосвідомості, яка зумовлює завдання професійного самовизначення.

Згідно акмеологічного підходу, представниками якого є А.А. Деркач, В.Г. Зазикін, Н.В. Кузьміна, О.В. Москаленко, Л.Е. Орбан-Лембрик, А.П. Ситніков, А.А. Реан та інші, професійна самосвідомість формується на основі співвіднесення образу професії з образом «Я» на певній сходинці розвитку особистості за наявності розвиненого самоконтролю і рефлексії, власних вчинків і дій, усвідомлення повної відповідальності за них.

Професійна самосвідомість пов'язана, насамперед, із самовизначенням особистості. Особистість, визначена в професійному плані, є індивідом, який усвідомлює свої життєві цілі, що поєднані з самореалізацією в професійній сфері, професійні наміри; свої особистісні, фізичні якості; свої можливості, таланти; висунуті професійною діяльністю вимоги.

З психологічної точки зору, розвиток зрілої особистості майбутнього психолога – це процес входження студента в нове соціальне і професійне середовище та інтеграція у нього. При цьому, сам розвиток пов'язаний з реалізацією особистісного потенціалу. Розвиток супроводжується зміною системи взаємодії та відношення особистості майбутнього психолога, його потреб, еталонів, ціннісних орієнтацій. Однак одним із базових засад психології є уявлення про те, що основою для розвитку особистості є діяльність, яка впливає на свідомість і самосвідомість особистості, самооцінку, формування образу „Я”.

Проаналізувавши існуючі підходи ми дійшли висновку, що *професійна самосвідомість* – це складне особистісне утворення, що формується під

впливом професійного середовища й активної участі суб'єкта в професійній діяльності, тобто усвідомлене ставлення людини до своїх професійних потреб, мотивів, здібностей і поведінки. Професійна самосвідомість майбутнього психолога – це інтегральне особистісне утворення, що виявляється в усвідомленні своєї приналежності до професійної спільноти психологів; знанні, оцінюванні й переживанні своєї відповідності професійним еталонам даної спільноти, дотримання кодексу психолога; в усвідомленні необхідності професійного самопізнання, позитивному ставленні до себе як до майбутнього професіонала, прагненні до власного особистісного та професійного самовдосконалення.

Особливості розвитку професійної самосвідомості тісно пов'язані з рівнем розвитку індивідуально-психологічних характеристик майбутнього психолога. Встановлено, що у психології та педагогіці вже склалася певна система структурування професійної самосвідомості, у якій ключову роль відіграють розроблені науковцями компоненти:

- самопізнання (А.О. Деркач, О.В. Москаленко? І.І. Чеснокова),
- саморозуміння (І.С. Кон, О.М. Леонтьєв, В.М. Мясищев, С.Л. Рубінштейн, В.В. Столін, А.Г. Спіркін),
- самоактуалізації (А. Маслоу, А.К. Маркова? В.А. Семиченко, К. Роджерс),
- саморегуляції (К.О. Абульханова, Б.Г. Ананьєв, М.Й. Боришевський, П.В. Лушин, С.Л. Рубінштейн).

На практиці розвиток професійної самосвідомості відбувається шляхом розгортання когнітивного, емоційного, мотиваційно-ціннісного, операційного компонентів:

- 1) когнітивний компонент (Я-самопізнання) – сукупність психологічних знань, необхідних для конструктивної професійної взаємодії;
- 2) емоційний компонент (Я-саморозуміння) – позитивне ставлення до себе як до майбутнього професіонала;

3) мотиваційно-ціннісний компонент (Я-самоактуалізація) – прагнення до самовдосконалення, підвищення власного особистісного та професійного зростання;

4) операційний компонент (Я-поведінка) – сукупність умінь і навичок, що забезпечують успіх професійної діяльності, подолання стереотипів на шляху негативного самосприйняття та сприйняття інших людей; рефлексія та емпатія; позитивні міжособистісні стосунки; саморегуляція поведінки.

Самопізнання як процес виявляється в безперервності його руху від одного знання про себе до іншого знання, його уточнення, поглиблення, розширення тощо. Основною умовою, що визначає безперервність зміни знань про себе, є динамізм найреальнішої дійсності і взаємодій з іншими людьми. У зв'язку з необхідністю адекватної адаптації людини в оточуючих соціальних умовах вона повинна весь час звертатися до свого "Я", удосконалювати знання про себе, перш за все з метою диференційованого регулювання поведінки.

Саморозуміння розглядається як необхідний момент процесу самосвідомості. Причому це особистісне утворення не зводиться ні до самопізнання, ні до самовідношення, ні до знань про себе. Становлення і розвиток саморозуміння як процесу і результату невіддільні від розвитку особистості в цілому і залежать від специфічного способу життєдіяльності. Разом з тим саморозуміння виступає внутрішньою умовою, що значною мірою визначає розвиток особистості і формування індивідуально-типологічних особливостей її структури. Дуже важливо бути рівним собі і дуже важливо себе пізнавати. І звідси випливає не менш важливе розуміння того, що „Я” – це „Я”. Тому коли людина вимовляє "Я", його внутрішні переживання є вельми значущими.

Самоактуалізація являє собою опору на власні сили, наявність у людини самостійної, незалежної думки. Це процес постійного розвитку і практичної реалізації своїх можливостей. Це "праця заради того, щоб зробити

добре те, що людина хоче зробити". Це відмова від ілюзій, позбавлення від помилкових уявлень про себе". На думку дослідників, мотивація професійної діяльності особистості являє собою ієрархію, до якої входять прямі чинники професійної активності (цілі, мотиви, установки) і непрофесійні чинники і цілі – психічне самозбереження та особистісний розвиток, досягнення соціального статусу тощо.

Саморегуляція розглядається як специфічна діяльність суб'єкта, що має індивідуальну структуру і стиль. Індивідуальний стиль саморегуляції визначається взаємодією різнорівневих механізмів, що реалізують процес саморегуляції, тобто можна говорити про саморегуляцію як про систему психотехнологій, спрямованих на розвиток професійної самосвідомості особистості. Високий рівень розвитку саморегуляції, який об'єктивно виражається в диференційованості і адекватності всіх усвідомлених інтелектуальних, емоційних, поведінкових реакцій, вчинків, вербальних проявів тощо, дає підставу стверджувати про наявність достатньо зрілого стану розвитку самосвідомості в цілому.

Розглянуті функціональні компоненти професійної самосвідомості між собою взаємозв'язані, і їх виокремлення може бути сприйняте лише умовно.

Між тим, зі зростанням професіоналізму професійна самосвідомість може змінюватись. Вона розширюється за рахунок включення нових ознак професії, що висуває нові вимоги до людини – професіонала; змінюються самі критерії оцінювання себе як професіонала. Розширення професійної самосвідомості виражається у збільшенні кількості ознак професійної діяльності, які відображаються у свідомості спеціаліста, у подоланні стереотипів уявлення себе як професіонала, в цілісному баченні себе в контексті усієї професійної діяльності.

2. Стан розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів

Теоретичні уявлення про сутність, структуру професійної самосвідомості майбутнього психолога, його ролі у процесі професійного становлення в системі післядипломної педагогічної освіти покладені в основу методичного апарату, спрямованого на розвиток уміння самоаналізу, самооцінки, саморегуляції та самовдосконалення майбутніх психологів.

Виходячи із поставлених завдань, була розроблена методична програма, що включає вивчення особливостей професійної самосвідомості майбутніх психологів (на різних етапах експерименту було охоплено 69 студентів) та визначення рівня розвитку їх професійної самосвідомості.

Основними методами, що забезпечували достовірність результатів експериментального дослідження були: тривале спостереження (пряме та приховане), методи психодіагностики (анкетування, тестування).

Комплекс діагностичних методик науково обґрунтовано та спрямовано на вивчення психологічних особливостей професійної самосвідомості через індивідуальні-психологічні властивості майбутніх психологів. Для цього застосовувались методики для визначення когнітивного компоненту професійної самосвідомості (анкета), емоційного (глобальне самовідношення: «Опитувальник самовідношення» (В.В.Столін, 1985), самооцінка: методика дослідження самооцінки особистості (Семиченко В.А.)), мотиваційно-ціннісного (самоактуалізація: «Самоактуалізуючий тест» (САТ) (Е.Шостром (1987), мотиваційні референти: «Методика незавершених речень»)) та операційного компоненту професійної самосвідомості (рівень суб'єктивного контролю: «Опитувальник шкали локусу контролю» (Дж.Роттер, 1966), рефлексія: «Методики визначення рівня рефлексивності» (А.В.Карпов, В.В.Пономарев)).

Вибір методик також спирався на можливість їх застосування за групової форми роботи з учасниками дослідження і відомостях про параметри надійності та валідності.

Таким чином, адекватність вибору і можливість застосування методик збору емпіричних даних були обумовлені теоретичним підґрунтям даної роботи, змістом проголошених мети і завдань, урахуванням можливостей та обмежень методик, їх точності та надійності вимірювання, а також об'єктивними умовами та існуючими можливостями проведення дослідження.

Результати дослідження дозволяють констатувати здебільшого низький рівень розвитку професійної самосвідомості у майбутніх психологів, що, зокрема, виявляється в утрудненнях щодо самопізнання і самоактуалізації, педагогічної і психологічної саморегуляції. Наслідком цього можуть бути: утворення комплексу „загрози авторитету”; емоційні засоби самовираження, прагматичні установки; акцентуація на проміжних цілях; втручання в життя інших людей через «всезнайство»; нав'язлива ідея надавати «професійні» поради; перенесення професійної позиції в буденне життя; підвищений рівень тривожності; ригідність установок.

З метою вивчення особливостей сформованості когнітивної підструктури професійної самосвідомості було використано метод анкетування. Контент-аналіз анкет дозволив виявити і зіставити визначення поняття професійної самосвідомості: лише 5,6% досліджуваних вірно тлумачать дане поняття; не зовсім вірно поняття професійної самосвідомості розуміють 21,3%; невірно тлумачать – 27,8% і взагалі не розуміють дане поняття – 13,9% досліджуваних.

Результати пошукового дослідження дозволили не лише уточнити компонентний склад змісту когнітивної підструктури «образу Я-психолога» та його семантичну насиченість, а й визначити тенденції у змінах уявлень майбутніх психологів про свій професійний «Я-образ»: 12,7% досліджуваних виділяють у структурі професійної самосвідомості самосприйняття, 17,7% – саморозуміння, 40,5% – творчу спрямованість, 41,8% – самоаналіз і 35,4% – самоосмислення.

Отриманий факт підтвердив, таким чином, наше припущення про неоднакову змістовну насиченість когнітивного компонента професійної самосвідомості майбутніх психологів.

Подальший аналіз показав обставини, за яких можна було б розвинути професійну самосвідомість: 44% досліджуваних вважають – що в професійній діяльності, 44% - в умовах інформальної освіти, 12% - в умовах післядипломної педагогічної освіти.

Власне сам розвиток професійної самосвідомості міг би дати упевненість у майбутній професії для 54,8% досліджуваних, упевненість у собі – для 24% досліджуваних.

Цікаво, що обираючи особистісні уміння і якості, які б хотіли розвинути самі досліджувані, 60% обрали самоконтроль і дипломатію, біля 20% обрали креатив і творчу спрямованість і біля 20% - моральні якості.

3. Особистісно-орієнтовані засади розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів

Орієнтація України на входження в європейський науковий та освітній простір актуалізує проблему модернізації змісту освіти у вищих навчальних закладах, закладах післядипломної освіти. Умови сьогодення ставлять особливі вимоги до професійної підготовки майбутніх психологів: вони мають бути готові до змін, бути професійно гнучкими, мобільними й активно пристосовуватись до нових потреб ринку праці, оперативно управляти швидкоплинними інформаційними процесами, бути активними та прагнути до професійного самовдосконалення.

Нова парадигма освіти насамперед має справу з індивідуальністю, самобутністю особистості, оскільки індивідуальність є головним принципом етики й повинна виступати основним методологічним положенням у

вихованні. Тому у нових умовах реформування системи освіти пріоритетне місце належить особистісно орієнтованому навчанню, що виходить із самої цінності, духовності та суверенності особистості.

Результати психолого-педагогічних та соціологічних досліджень свідчать, що необхідно перебудувати систему навчання закладів післядипломної педагогічної освіти на принципах гуманізму, демократичності, особистісній спрямованості, пріоритетності загальнолюдських цінностей та вільному розвитку особистості, вищезазначеним критеріям.

За таких обставин особистісно-орієнтовані засади розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів набувають особливого значення, оскільки воно спрямоване на формування особистості студентів у процесі навчання.

Слід зазначити, що сучасна система післядипломної педагогічної освіти поступово переорієнтовується на розвиток особистості майбутнього фахівця. Однак цьому процесу бракує цілеспрямованості та науково-методичного забезпечення. Тому процес “особистісної” перебудови навчально-виховного процесу у закладах післядипломної педагогічної освіти відбувається спонтанно, повільно, неефективно. У зв’язку з цим педагоги все помітніше усвідомлюють гостру потребу у створенні та реалізації особистісно-орієнтованого підходу до студента як одного з чинників розвитку його професійної самосвідомості. Такий підхід має сприяти більш цілеспрямованому, гармонійному розвитку майбутнього психолога як творчого, професійнодіючого фахівця.

Визначаючи теоретичні й методичні основи особистісно-орієнтованих засад навчання студентів, доцільно базуватись на певних наукових положеннях щодо формування цього підходу в психології та педагогіці; на результатах психологічних досліджень особистості.

Наукові передумови виникнення особистісного підходу поступово визначались у дослідженнях особистості в різних її аспектах, що були проведені представниками класичної психології (Б.Г. Ананьєв, О.О. Бодальов, Л.С. Виготський, У. Джемс, З. Фрейд, В.Г. Ковальов, О.М. Леонт'єв, В.С. Мерлін, В.Н. М'ясищев, Ж. Піаже, С.Л. Рубінштейн, І.О. Сікорський, К. Юнг, та багато інших).

Сучасні вимоги до формування особистісного підходу поступово визначались у дослідженнях таких вчених, як К.О. Абульханова-Славська, О.Г. Асмолов, І.Д. Бех, М.Й. Боришевський, В.В. Давидов, В.О. Моляко, І.С. Якиманська та інших.

У спеціальній галузі психології і педагогіки трудової і професійної підготовки важливі передумови становлення особистісного підходу розроблялись у дослідженнях А.М. Алексюка, Г.О. Балла, І.А. Зязюна, В.А. Козакова, Г.С. Костюка, С.Д. Максименка, Н.Г. Ничкало, В.А. Семиченко, О.М. Пехоти, Л.П. Пуховської, В.В. Чебишевої.

Вихідним положенням в організації особистісно-орієнтованих засад навчання є визнання студента головною дійовою особою процесу навчання, учасником педагогічної взаємодії, яка сприяє співробітництву викладача і студента, забезпечує максимальне врахування суб'єктивного досвіду студента, розкриття творчих сил та потенційних можливостей його особистості, розвиток індивідуальних здібностей; свободу вибору змісту, форм і методів навчання, темпу засвоєння матеріалу, способів контролю; спрямування форм, методів і технологій навчання на самовираження та самореалізацію особистості майбутнього фахівця.

Реалізацію розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів ми пропонуємо реалізовувати на особистісно-орієнтованих засадах у вигляді варіативного спецкурсу «Розвиток професійної самосвідомості майбутніх психологів у системі післядипломної педагогічної освіти».

Процес навчання даного спецкурсу відбувається в *очно-дистанційній формі навчання*.

На першому – *очному етапі* – навчання (сесії) – студенти відвідують аудиторні лекційні заняття (4 год.). На лекції повідомляється необхідний об'єм навчального матеріалу, окреслюються проблемно-дискусійні питання тем спецкурсу, даються методичні вказівки і поради щодо самостійного вивчення матеріалу. На цьому етапі студенти отримують конкретні завдання з підготовки до семінарсько-практичних занять і заходів до поточного контролю. Лекції проводяться з використанням як традиційних, так і нетрадиційних форм і методів навчання. Разом з проведенням лекційного заняття здійснюються групові і індивідуальні консультації.

Особливістю навчання на очному етапі є наступні положення:

1) викладач орієнтується на діалоговий стиль спілкування зі студентами;

2) враховує попередній досвід студентів і допомагає його використовувати, тобто спочатку визначає стартовий рівень, наявні як професійні, так і ті непрофесійні знання та вміння, які можна інтегрувати в професійні з подальшою перспективою трансформації професійної самосвідомості майбутніх психологів;

3) викладач має бути готовим до того, що хтось зі студентів у певному питанні виявиться компетентнішим за нього, а також враховувати побажання студентів щодо методів навчання;

4) оскільки викладач працює зі студентською групою (самі студенти різні за віком, рівнем освіти, досвідом тощо), він повинен володіти різними педагогічними методами та прийомами, щоб забезпечити особистісно-орієнтований підхід до кожного студента, надати йому необхідну допомогу;

5) викладач працює в одній команді з іншими педагогічними працівниками, орієнтуючись на кінцеву мету навчання.

Результати психолого-педагогічних досліджень свідчать, що в професійній діяльності особливе місце займає мотивація, система пізнавальних потреб, ставлення до одержуваної інформації. Зрозуміло, що традиційні форми навчання (зокрема, лекція, усе ще залишається найпоширенішим методом навчання) не в повному обсязі відповідає зазначеним вимогам. Заслужують на увагу сучасні педагогічні технології навчання дорослих студентів, що враховують особливості цієї категорії осіб і спрямовані на їх активну участь у навчальному процесі. Застосування цих технологій сприяє поліпшенню якості навчання, підвищенню включеності в професію та конкурентоспроможності майбутніх психологів.

Високим рівнем активності студентів характеризуються проблемні, творчі, дослідницькі, ігрові технології. Від традиційних вони відрізняються не лише методикою викладання, а й високою ефективністю навчального процесу, оскільки дають змогу розвивати у студентів спеціальні навички (здатність до соціальної інтеграції та компромісів, уміння приймати самостійні рішення, вирішувати конфлікти тощо), підвищувати мотивацію та самосвідомість майбутніх психологів, закріплювати теоретичні знання на практиці.

Саме такі форми і методи навчання доцільно реалізовувати на другому (дистанційному етапі) та на третьому (очному).

Другий *дистанційний етап* (керована самостійна робота) виступає завершальним етапом розв'язання завдань, які розглядалися на лекціях спецкурсу.

Самостійна робота з розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів припускає подальше доопрацювання конспектів лекцій, укладання термінологічного словника до теми. Студенти готуються до семінарсько-практичних занять, готують доповіді, виконують тестові і індивідуальні творчі завдання.

На цьому етапі викладач поводить *індивідуальні консультації*, у тому числі, за допомогою інформаційно-комунікативних засобів. На консультаціях уточнюється організація самостійної роботи.

При дистанційному навчанні студент і викладач-консультант розділені в часі й просторі і спілкуються між собою переважно за допомогою інформаційно-комунікативних систем, що надають можливість кожному студенту оволодіти необхідними знаннями в результаті самоосвіти, незалежно від віку, місця проживання тощо. Головна ознака — широка самостійність студентів у визначенні змісту, форм, методів і режиму навчання. Дистанційне навчання задовольняє вимоги студентів на основі самоосвіти, саморегуляції та самоконтролю.

Дистанційне навчання зорієнтоване на забезпечення максимальної доступності і зручності з урахуванням на всіх етапах пріоритетних інтересів студентів. Розвиток дистанційного навчання у перспективі може давати змогу студентам одержувати доступ до міжнародних професійних матеріалів.

Такий вид навчання має особистісну орієнтацію – у його процесі студент формує власний професійний досвід, що впливає на ефективність навчання. Серед переваг дистанційного навчання у загальному плані можна назвати такі:

1) гнучкість, що реалізується через вільний вибір термінів, змісту, форм і методів, режиму навчання та рівня знань;

2) індивідуалізація навчання, спрямована на особистісно-орієнтований підхід до студентів, урахування їх навичок, досвіду, знань, віку, здібностей, мотивації до навчання, а також на актуалізацію їх пріоритетних інтересів;

3) орієнтування на кінцевий результат;

4) диверсифікація — розширення освітніх програм і систем навчання, що забезпечує збільшення переліку, зміну характеру і змісту освітніх послуг;

5) універсальність, тобто можливість використання технології відкритого навчання усіма навчальними закладами, установами та організаціями;

6) економічна ефективність (встановлено, що вартість відкритого навчання на 15–75% нижча за вартість традиційного залежно від професії, спеціальності).

На *третьому очному етапі* (сесії) – студенти відвідують семінарсько-практичні заняття (з використанням нетрадиційних форм і методів навчання), складають залік.

Робоча навчальна програма «Розвиток професійної самосвідомості майбутніх психологів у системі післядипломної педагогічної освіти» складається з трьох *модулів* (табл. 1.1.):

Таблиця 1.1.

Тематичний план спецкурсу

«Розвиток професійної самосвідомості майбутніх психологів у системі післядипломної педагогічної освіти»

№ з/п	Тема	Усього годин	Форма занять			
			лекції	семінари	практичні	СПТ
	Змістовий модуль 1. Сутність та особливості розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів					
1	Професійна самосвідомість: зміст і структура		2			
2	Професійна Я-концепція		2			
	<i>Практичне заняття 1. Діагностика</i>				2	

	розвитку професійної самосвідомості					
	Змістовий модуль 2. Шляхи розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів на особистісно-орієнтованих засадах					
3	<i>Семінарське заняття 1.</i> Рефлексивна культура як детермінанта професіоналізму			2		
4	<i>Практичне заняття 2.</i> Екологічність професійної поведінки психолога і проблема самоставлення				2	
5	<i>Практичне заняття 3.</i> Саморегуляція професійної діяльності				2	
6	<i>Практичне заняття 4.</i> Розвиток творчого потенціалу особистості				2	

Змістовий модуль 1.

Сутність та особливості розвитку

професійної самосвідомості майбутніх психологів

Методичні вказівки

У процесі вивчення даної теми важливо зрозуміти особливості професійної самосвідомості майбутнього психолога як механізму розвитку професіоналізму, професійної компетентності; розглянути її структуру, осмислити проблеми професійного становлення.

Однією з вагомих проблем, що має бути розв'язаною при вивченні даної теми є термінологічна плутанина при використанні понять щодо професійної самосвідомості. Студенти мають чітко зрозуміти, що таке «свідомість», «самосвідомість», «професійна самосвідомість»,

«професіоналізм», «професійна компетентність», а також споріднені поняття «самопізнання», «саморозуміння», «самоактуалізація», «саморегуляція» тощо.

На лекції доцільно познайомити студентів із становленням «Я-концепції» майбутніх психологів, коротко описати її особливості; визначити ступінь готовності майбутніх психологів до розвитку професійної самосвідомості. Для кращого сприйняття навчального матеріалу можна провести її у формі презентації. Практичне заняття можна присвятити детальнішому обговоренню проблем особистісно-орієнтованого навчання в контексті розвитку професійної самосвідомості; переваг і недоліків інформальної освіти; актуальність неперервної освіти в умовах сьогодення; провести діагностику розвитку професійної самосвідомості за допомогою психодіагностичних методик. На самостійну роботу доцільно винести докладнішу інформацію про вплив професійного самовдосконалення на розвиток особистості; порекомендувати студентам ознайомитись із спеціалізованою літературою.

Термінологічний словник

- **Професійна самосвідомість** – це складне особистісне утворення, що формується під впливом професійного середовища й активної участі суб'єкта в професійній діяльності, тобто усвідомлене ставлення людини до своїх професійних потреб, мотивів, здібностей і поведінки.

- **Професійне самовизначення** – активне визначення людиною свого місця у професійній сфері. **П.с.** розглядається як процес, що охоплює весь період професійної діяльності особистості, пронизує весь життєвий шлях людини: від виникнення професійних намірів до виходу з трудової діяльності. Переломним моментом цього процесу у житті є вибір професії. За часом він звичайно збігається з закінченням школи і тісно пов'язаний з попередніми етапами професійного самовизначення.

- **Інформальна освіта** є загальним терміном для освіти поза межами

освітнього середовища: індивідуальна пізнавальна діяльність (не обов'язково цілеспрямована); спонтанна освіта, яка реалізується через активність студентів у соціумі; професійне спілкування; відвідування майстер-класів, засоби масової інформації тощо.

Питання для письмових есе чи усного обговорення

1. Чи вважаєте Ви розвинену професійну самовідомість як нагальну потребу для професіонала чи, навпаки, насильно нав'язаним нововведенням? Спробуйте обґрунтувати свою позицію.

2. Чи погоджуєтесь Ви з названими перевагами і недоліками формальної та інформальної освіти у становленні розвитку професійної самосвідомості майбутнього психолога? Доповніть наданий перелік.

3. Чи знаходите ви досить повним перелік критеріїв і чинників розвитку професійної самосвідомості? Спробуйте ранжувати їх за принципом пріоритетності. Доповніть цей перелік у разі потреби.

4. Від яких особистісних установок залежить розвиток професійної самосвідомості фахівця?

Змістовий модуль 2.

Шляхи розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів на особистісно-орієнтованих засадах

Методичні вказівки

Зміст даної теми відображає прикладні аспекти розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів на особистісно-орієнтованих засадах навчання.

Практичну частину можна провести у вигляді тренінгу з використанням інтерактивних методів навчання та на особистісно-орієнтованих засадах. Зокрема, можна запропонувати студентам скласти індивідуальну модель професійної самосвідомості, визначити структурні компоненти, обговорити сучасні технології організації навчальної діяльності, можливості розвитку професійної самосвідомості в системі післядипломної педагогічної освіти та в контексті інформальної освіти; скласти карту самостійної роботи, змодельовати зміст індивідуально-професійного саморозвитку тощо.

Термінологічний словник

- **Індивідуально-зорієнтована організація навчального процесу** – така система навчання, що надає студентам можливість складання індивідуальних навчальних планів, вільного визначення послідовності освоєння дисциплін, самостійного складання особистих семестрових розкладів навчальних занять.
- **Асинхронна організація навчального процесу** – модель організації навчання за індивідуальним розкладом, що забезпечує тому, хто навчається, можливість освоєння навчального матеріалу в будь-який зручний для нього час.
- **Синхронна організація навчального процесу** - однакова для всіх студентів модель організації навчання, за спільним розкладом і з загальними вимогами.
- **Самостійна робота** – особлива форма організації навчання, що здійснюється без безпосередньої участі викладача і найчастіше - у позааудиторний час.
- **Індивідуально-консультативна робота** – форма організації навчання, як реалізується шляхом створення необхідних умов для виявлення й розвитку індивідуальних особливостей учнів, і проводиться у вигляді індивідуальних занять і консультацій.

- **Рефлексивне мислення** – в узагальненому сенсі розуміється як процес самопізнання суб'єктом свого внутрішнього світу, психічних актів і станів.
- **Комунікативна рефлексія** – розглядається в контексті соціальної перцепції та емпатії в спілкуванні; виступає як складова розвиненого спілкування та міжособистісного сприйняття.
- **Особистісна рефлексія** – визначення власних дій, образу власного «Я» як індивідуальності; аналізується в призмі проблем розвитку і корекції самосвідомості особистості і механізмів побудови Я-образу суб'єкта.
- **Інтелектуальна рефлексія** – розглядається в контексті організації когнітивних процесів переробки інформації й розробки засобів навчання вирішення поставлених завдань.
- **Самоствалення** – це важлива психологічна категорія, яка тісно пов'язана з пізнавальною та моральною сферами особистості й займає центральне місце в психологічній регуляції діяльності.

Питання для письмових есе чи усного обговорення

1. У чому, на Вашу думку, полягає різниця між рефлексивною культурою і рефлексивною компетентністю?
2. Чи вважаєте Ви за необхідне розвивати позитивне ставлення до себе як до майбутнього психолога? Опишіть бажане співвідношення особистісних та професійних якостей психолога.
3. Чи підтримуєте Ви доцільність здійснення професійної саморегуляції? Обґрунтуйте свою думку.
4. Чи погоджуєтесь Ви з тим, що розвиток професійної самосвідомості відбувається за умов внутрішньої позитивної готовності?

У робочій навчальній програмі спецкурсу представлені завдання і методичні вказівки щодо самостійної роботи студентів за типами:

1. *Самостійна робота з теоретичним матеріалом (СРТМ)* – анотація рекомендованої літератури, складання термінологічного словника, опис проблемних ситуацій).

2. *Самостійна робота з практичних завдань та з підготовки до семінарсько-практичних занять (СППЗ)* – самостійне позааудиторне практичне виконання завдань для засвоєння навчального матеріалу (аналіз і вирішення проблемних; виконання вправ; проектна діяльність; психодіагностика, самодіагностика, аналіз результатів).

Проблемні ситуації розробляють таким чином, щоб студенти: опинилися в умовах необхідності практичного використання набутих знань та вмінь; мали змогу з'ясувати суперечності між теоретично можливим шляхом вирішення завдання і його практичною нездійсненністю чи недоцільністю; змушені були вибирати правильне рішення з кількох запропонованих; усвідомили, що наявних у них знань і вмінь недостатньо для виконання поставленого завдання.

Проблемний спосіб навчання передбачає такі етапи подання інформації для подальшого опрацювання на дистанційному етапі: підготовка проблеми і розкриття основних протиріч, що виникають у процесі її вирішення; формування гіпотез, їх обговорення, наведення теоретичних міркувань і експериментально одержаних даних на їх підтвердження чи спростування; знаходження правильної гіпотези, обґрунтування її за допомогою теоретичних аргументів або експериментальних даних.

Проектна діяльність — це навчання, максимально наближене до професійних умов. Студенти об'єднуються в невеликі групи для вирішення поставленої проблеми. Вони самі розподіляють між собою роботу на дистанційному етапі, спільно планують представлення результатів на

третьому очному етапі (сесії). Порівняно з іншими цей метод має низку очевидних переваг, оскільки студенти сприймають навчання як реальний процес — можуть мобілізувати свої ресурси, запропонувати оригінальне вирішення проблеми, обмінятися досвідом, навчатись одне в одного.

Вправи на прийняття рішень готують студентів-психологів до майбутньої професійної діяльності. Це підвищує рівень їх професійної підготовки і сприяє успішному розвитку кар'єри. Для виконання вправ створюють ситуації, що так чи інакше моделюють умови роботи в ситуації «психолог-клієнт». Такі ситуації можуть бути змодельовані в технологічних завданнях. Вивчивши умови завдання, студент повинен встановити проблему, визначити її можливі причини, знайти рішення та описати дії щодо усунення порушень у цьому конкретному випадку. Слід зауважити, що завдання може мати кілька варіантів вирішень, однаково близьких до оптимального.

Дискусія, обговорення. Суть цієї навчальної технології полягає в тому, що викладач пропонує дві протилежні точки зору на одну й ту саму проблему, а студенти мають обґрунтувати одну з них на власний вибір. У процесі дискусії студенти вільно обмінюються думками, висловлюють та захищають свою точку зору. Роль викладача полягає в тому, щоб підтримати дискусію, розкриваючи, уточнюючи ті чи інші аргументи, ставлячи додаткові запитання. Студенти повинні не лише обґрунтувати свою позицію, а й аргументовано спростувати протилежну. Вихідним матеріалом для дискусії можуть бути статті в ЗМІ, телепередачі тощо.

Усі міркування мають бути підготовлені на третій очний етап навчання. Викладач виступає із заключним словом, у якому звертає увагу на правильні твердження, аналізує та доводить помилковість інших. Проводити дискусію найліпше після вивчення спецкурсу.

Завдяки партнерському, діалоговому стилю навчання викладач створює атмосферу живого обговорення проблеми розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів, під час якого:

- 1) спілкування не залишається формальним, студенти починають краще розуміти одне одного;
- 2) розвивається взаємоповага і готовність іти назустріч;
- 3) дискусія стає відвертішою, що сприяє швидкому вирішенню проблеми;
- 4) значно підвищується активність і мотивація студентів.

У спецкурсі визначено форми та методи особистісно-орієнтованих засад розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів (евристична бесіда, дискусія, аналіз ситуацій, пошуково-дослідницька діяльність щодо професійного самовдосконалення, тренінг, творчий проект; технологічні прийоми: нетрадиційне привітання та повідомлення теми, обговорення плану заняття, змагання, жарт, художнє слово; педагогічні технології: творчого розвитку, індивідуалізації і диференціації навчання; створення ситуації успіху, ситуації вибору, опора на суб'єктивний досвід студента).

Розроблений спецкурс спрямований на оволодіння ними професійними знаннями й уміннями, формування позитивного ціннісного ставлення до себе та до майбутньої професійної діяльності, розвиток професійно значущих якостей, забезпечення особистісної та професійної самореалізації майбутніх фахівців.

4. Умови розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів у системі післядипломної педагогічної освіти

У системі післядипломної педагогічної освіти акцент має бути зміщений з передачі знань, умінь і навичок на створення умов для особистісного і професійного зростання майбутніх психологів. Важливими умовами при цьому є підготовка викладачів системи післядипломної педагогічної освіти до використання особистісно-орієнтованого підходу у навчанні майбутніх психологів, налаштування студентської групи на позитивне самоставлення у педагогічному процесі, розвитку рефлексивної культури, фасилітативного супроводу навчального процесу.

Проаналізувавши сучасний стан системи післядипломної освіти, ми дійшли висновку, що *першою з умов* розвитку професійної самосвідомості постає фасилітація як недирективне управління розвитком самоорганізованої особистості студента-психолога. Вважаємо за доцільне розглянути даний підхід детальніше. Один із послідовників даного підходу, П.В.Лушин, у межах екопсихології зазначає, що сучасний освітній простір, побудований на принципах демократизації та гуманізації, пов'язаний зі створенням атмосфери толерантного ставлення до дійсності: з визнанням неоднозначності й невизначеності умов для творчого розвитку особистості; зміною ставлення до студента як до цілісної особистості, яка містить в собі поведінкові й раціональні і разом з тим емоційні й спонтанні реакції; з переходом від формальних до змістовних критеріїв оцінки досягнень. П.В.Лушин пропонує використовувати фасилітацію як одну з форм психолого-педагогічного супроводу системи післядипломної освіти, де студент, так само як і педагог, є саморегулюючою особистістю, і тому результат педагогічної і навчальної діяльності залежить від них продуктивності спільної взаємодії.

Другою психолого-педагогічною умовою організації навчання виступає постать викладача (андрагога) у системі післядипломної освіти. Тому актуальним вважається дослідження проблеми удосконалення

компетентності викладача закладу післядипломної педагогічної освіти щодо навчання майбутніх психологів у контексті навчання дорослих (андрагогіки).

Урахування особливостей майбутніх психологів як дорослих слухачів, які навчаються у закладах післядипломної педагогічної освіти, має на меті перехід взаємовідносин від позиції «учитель-учень» до позиції «професіонал-професіонал» (адже, майбутні психологи, по-суті, здобувають другу вищу освіту, мають певний професійний і життєвий досвід). Таке навчання має ставати взаємонавчанням; має робитись уклін до партнерських відносин між андрагогом і майбутніми психологами, використання їх життєвого і професійного досвіду.

Андрогогічна компетентність викладача закладу післядипломної педагогічної освіти передбачає оволодіння ним нових професійних ролей, які сприятимуть створенню особливих відносин зі слухачами (як тьютор, фасилітатор, консультант тощо); вдале використання активних методів навчання, спрямованих на розвиток ініціативи та відповідальності майбутніх психологів, можливості для самовизначення і творчої самореалізації, розвиток навичок самоосвітньої діяльності.

Третьою умовою розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів є неперервність освіти, взаємовплив формальної, неформальної та інформальної освіти. Для майбутніх психологів інформальна система перетворює освітні потенціали в потужні чинники власного саморозвитку, проте цей процес відбувається хаотично і неструктуровано. Це – форма альтернативної освіти майбутніх психологів, на кшталт самоосвіти, участь у фестивалях практичної психології, тренінгах, волонтерський рух, освіта у «психологічних школах» тощо.

Інформальна освіта може відбуватись за умови наявності стійкої або тимчасової професійної зацікавленості; за умови виникнення ситуації, яка потребує пошуку відповідей, а отже – до навчання. Така освіта – це стиль життя майбутнього психолога, який прагне до професійного

самовдосконалення, до реалізації свого потенціалу. Вона створює умови для розвитку і трансформації професійної самосвідомості майбутнього психолога (складне особистісне утворення, що формується під впливом професійного середовища й активної участі суб'єкта в професійній діяльності, тобто усвідомлене ставлення до своїх професійних потреб, мотивів, здібностей і поведінки). З цих позицій інформальна освіта – це розвиток умінь і навичок, що можуть допомогти майбутньому психологу в пошуку його ідентичності з професією. Розвиток професійної самосвідомості майбутніх психологів відбувається не лише за рахунок традиційної освітньої діяльності, а й за рахунок внутрішньої самоосвіти.

На відміну від традиційного навчання, яке ґрунтується переважно на теоретичних засадах, інформальна освіта дозволяє майбутнім психологам на практиці «відчути професію»; сприяє становленню професійного «Я» майбутніх психологів, розширює уявлення про майбутню професію, допомагає визначитись на практиці із подальшими напрямками діяльності. Психолог, визначений у професійному плані, усвідомлює свої життєві цілі, що поєднані з самореалізацією в професійній сфері, професійні наміри; свої особистісні якості; свої можливості, таланти; висунуті професійною діяльністю вимоги.

Четвертою умовою є очно-дистанційна форма організації навчання. Очно-дистанційне навчання – це цілеспрямований інтерактивний процес взаємодії викладача та студента, що ґрунтується на використанні сучасних інформаційних та телекомунікаційних технологій які дозволяють здійснювати навчання на відстані.

Аналіз вітчизняних та зарубіжних теорій і практики очно-дистанційного навчання дозволяє виокремити такі характерні його риси: гнучкість та асинхронність, модульність, масовість, рентабельність, інтерактивне спілкування учасників освітнього процесу, наявність засобів комунікації, сукупності спеціальних педагогічних технологій, орієнтація на самостійну

пізнавальну діяльність студентів, широке застосування освітніх ресурсів Інтернет, специфічні принципи організації електронного навчального матеріалу й оперативність оновлення методичного забезпечення навчального процесу тощо.

Очно-дистанційне навчання надає можливість отримувати освіту за місцем проживання у процесі виробничої діяльності, забезпечує широкий доступ до освітніх вітчизняних і світових ресурсів, можливість організації процесу самоосвіти, планування та здійснення індивідуальної освітньої траєкторії залежно від власних можливостей і потреб, поширює коло людей, яким доступні всі види освітніх ресурсів поза віковими, соціальними обмеженнями, підвищує соціальну та професійну мобільність населення.

Очно-дистанційне навчання розглядається як процес, який реалізується на основі спеціальних педагогічних технологій. Педагогічні технології очно-дистанційного навчання – це технології опосередкованого активного спілкування викладачів зі студентами з використанням телекомунікаційного зв'язку та методології індивідуальної роботи студентів із структурованим навчальним матеріалом, поданим у електронному вигляді. Вони мають яскраво виражену особистісно орієнтовану спрямованість і здатні забезпечити активізацію пізнавальної діяльності студентів, зворотній зв'язок, кваліфіковану тьюторську допомогу та інтеграцію студента в спеціально створений освітній простір.

Отже, використання очно-дистанційних форм і методів навчання сприяє індивідуалізації процесу професійного становлення майбутніх психологів, спонукає їх до самостійної роботи, формує інформаційну культуру, налаштовує на оволодіння інноваційними засобами здобуття та застосування інформації.

П'ятою умовою є стимулювання навчання майбутніх психологів як чинник їх особистісного і професійного самовдосконалення, чинник розвитку професійної самосвідомості.

Мотивацію особистості студента закладу післядипломної педагогічної освіти можна розглядати не тільки як сукупність певних спонукальних причин дій, але і як процес розгортання активності індивіда у часі, від початку до завершення. Майбутнім психологам, здобуваючи додаткову освіту, необхідно у порівняно короткий термін засвоїти надійні та ефективні засоби вирішення професійних задач. При цьому, вони є носіями соціального досвіду, мають сформовану систему цінностей, власну думку. Доросла людина сама організує своє життя, сама приймає рішення, а навчання виступає самоосвітньою діяльністю. Зовнішні мотиватори у класичному вигляді (отримання оцінок, заохочення, покарання) для дорослої людини уже неактуальні. Перше місце посідає внутрішня мотивація, заснована на розумінні значущості навчального змісту. Внутрішня мотивація дорослого буває трьох типів: утилітарна мотивація, мотивація престижу і мотивація «знання заради знання». Утилітарна мотивація супроводжується соціально-професійною практикою людини, прагненням удосконалювати практику. Мотивація престижу – задоволення від отримання знань, задоволення від самовдосконалення. Отримання знань заради знань – накопичення певного пізнання у вигляді навчання. Але, якщо внутрішня мотивація недостатня, - тоді слід застосовувати стимули навчання дорослих. Тим більш, що часто початкове стимулювання спричиняє і формування необхідних мотивів, появу мотивації.

Роль стимулів у діяльності і навчанні настільки значна, що на заході існує навіть спеціальний психологічний напрямок – біхевіоризм, який зводить будь-яку діяльність до формули “стимул-реакція”. Тобто будь-яка дія це лише реакція на зовнішній подразник, ситуацію – стимул, і достатньо лише чітко встановити, яку реакцію викликає той чи інший стимул, щоб можна було ефективно управляти людиною, пред’являючи їй стимули у необхідній послідовності.

Професійний, особистий досвід, досвід навчальної діяльності часто впливає на навчання дорослих. При навчанні дорослих існує дві проблеми: з

одного боку, у дорослого з'являються внутрішні установки щодо отримання знань, з іншого боку – вони або зникають, або розвиваються залежно від особливостей організації навчання і ступеня отримання задоволення від такого навчання.

Шостою умовою розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів у системі післядипломної педагогічної освіти є організація спільної діагностичної, проектувальної, виконавчої та рефлексивної діяльності суб'єктів освітньої взаємодії (викладача і студента), що забезпечує підтримку освітніх ініціатив.

Для забезпечення цієї умови необхідні такі заходи: створення різноманітного освітнього середовища (як системи впливу, умов і можливостей для розвитку особистості майбутнього психолога), яке б забезпечувало гнучкість та варіативність навчання (можливість вибору форм і засобів навчання: тем практичних і семінарських занять, навчальних тренінгів, тематики курсових і дипломних робіт – виходячи з професійних та особистісних потреб слухачів; можливість вибору форм презентації самостійно отриманих завдань).

Освітнє середовище, окрім учасників освітньої взаємодії зі своїми цінностями, установками, можливостями, інтересами, здібностями, моделями професійної діяльності, – включає змістове поле взаємодії (психолого-педагогічне, загальнокультурне, професійне рефлексивне); просторові рамки взаємодії; психологічну атмосферу, у якій відбувається освітня взаємодія; освітні засоби на основі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (електронні посібники, бібліотечний фонд, інтернет-ресурси тощо).

Висновки

Отже, системний аналіз особистісно-орієнтованих засад розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів показує, що у їхній основі лежать глибоко гуманістичні положення, серед яких – визнання самотутньої цінності майбутнього психолога, його прав на волю й гідність як неповторної індивідуальності; розуміння його внутрішнього світу; взаємопроникнення у світ думок, почуттів та переживань; пізнання особистості майбутнього психолога, сфери його інтересів, смаків, індивідуально-психологічних особливостей, здібностей та нахилів; віра у його творчі здібності, прагнення їх розкрити й реалізувати в процесі післядипломної педагогічної освіти; орієнтація на цілісний розвиток особистості, її повне саморозкриття, готовність до свідомого життєвого і професійного самовизначення; відмова від будь-якого насильства, примусу, покарання; побудова відносин між викладачем-андрагогом та студентом на основі суб'єкт-суб'єктної взаємодії та інтимно-особистісного спілкування.

Вищезазначені характеристики особистісно орієнтованих засад є теоретичною основою професійної підготовки майбутніх психологів у системі післядипломної педагогічної освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балл Г.А. Концепция самоактуализации личности в гуманистической психологии / Г.А.Балл. – Киев – Донецк, 1993. – 32 с.
2. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання : науково-методичний посібник. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.
3. Бодалев А.А. Акмеология как учебная и научная дисциплина / А.А.Бодалев. – М. : РАУ, 1993. – 110 с.
4. Бодалев А.А. Вершина в развитии взрослого человека: характеристики и условия достижения / А.А.Бодалев. – М. : Наука, 1998. – 168 с.

5. Бодалёв А.А. Общая психодиагностика / А.А.Бодалёв, В.В.Столин. – СПб. : Изд-во «Речь», 2002. – 440 с.
6. Бондарчук О.І. Соціально-психологічні основи особистісного розвитку керівників загальноосвітніх навчальних закладів у професійній діяльності : монографія / О.І.Бондарчук. – К. : Наук. світ, 2008. – 318 с.
7. Боришевський М.Й. Моральна саморегуляція поведінки особистості : понятійний апарат / М.Й.Боришевський. – Київ, 1993. – 24 с.
8. Волянчук Н.Ю. Психологія професійного становлення тренера : монографія / Н.Ю.Волянчук. – Луцьк, Волинська обласна друкарня, 2006. – 444 с.
9. Деркач А.А. Акмеологические принципы развития профессионала / А.А.Деркач. – М. : Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж : НПО «МОДЭК», 2004. – 752 с.
10. Деркач А.А. Акмеологические основы профессионального самосознания личности : учеб. пособие / А.А.Деркач, О.В.Москаленко и др. / Российская академия государственной службы при Президенте РФ; Астраханский гос. педагогический ун-т. – Астрахань : Изд-во Астраханского гос. пед. ун-та, 2000. – 329 с.
11. Зеер Э.Ф. Психология профессионального образования : учебное пособие / Э.Ф.Зеер. – М. : Воронеж, 2003. – 480 с.
12. Карамушка Л.М., Малигіна М.П. Використання інтерактивних технік у процесі підготовки менеджерів та персоналу освітніх організацій до управління: методичні рекомендації / Л.М.Карамушка, М.П.Малигіна. – К. – Рівне, 2003. – 20 с.
13. Катюк Я.Л. Сучасні проблеми становлення професійної самосвідомості у майбутніх психологів у системі післядипломної педагогічної освіти / Я.Л.Катюк // Післядипломна освіта в Україні № 1 (20) – К., 2012.

14. Катюк Я.Л. Вплив інформальної освіти на розвиток професійної самосвідомості майбутніх психологів / Я.Л.Катюк // Вісник Національного університету оборони України. Зб-к наук. праць. – К., НУОУ, 2013. – Вип. 6.
15. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения / Е.А.Климов. – Ростов на Дону : Феникс, 1996. – 509 с.
16. Коджаспирова Г.М. Культура профессионального самообразования педагога / Г.М.Коджаспирова. – М. : АО ЦИПТ, 1994. – 344 с.
17. Кон И.С. В поисках себя: Личность и ее самосознание / И.С.Кон. – М. : Политиздат, 1984. – 335 с.
18. Кузьмина Н.В. Профессионализм педагогической деятельности / Н.В.Кузьмина, А.А.Реан. – СПб., 1993. – 353 с.
19. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н.Леонтьев. – М. : Прогресс, 1975. – 304 с.
20. Лушин П.В. Психология личностного изменения : монография / П.В.Лушин. – Кировоград : Имекс ЛТД, 2002. – 360 с.
21. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К.Маркова. – М. : Знание, 1996. – 308 с.
22. Маслоу А. Самоактуализация / А.Маслоу / Психология личности. – М., 1982.
23. Митина Л.М. Учитель как личность и профессионал (психологические проблемы) / Л.М.Митина. – М. : "Дело", 1995. – 216 с.
24. Орбан Л.Е. Психология становления личности профессионала : акмеологический подход / Л.Е.Орбан // Сучасна психологія у ціннісному вимірі : Матеріали ІІІ Костюківських читань. – К., 1994. – Т. 1. – С. 210–211.
25. Орлова И.В. Тренинг профессионального самопознания : теория, диагностика и практика педагогической рефлексии / И.В.Орлова. – СПб. : Речь, 2006. – 128 с.
26. Практикум по психологии профессиональной деятельности и менеджмента : учеб. пособие. – 2-е изд. / Под ред. Б.Д. Парыгина. – СПб. : Изд-во Михайлова В.А., 2000. – 352 с.

27. Психология труда, профессиональной, информационной и организационной деятельности (реклама, управление, инженерная психология и эргономика) : Словарь. – М. : Академический проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2003. – 848 с.

28. Реан А.А. Формирование личности / А.А.Реан // Психология / под ред. А.А. Крылова. – М. : Проспект, 1999. – 243 с.

29. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога в образовании / Е.И.Рогов. – М. : Владос, 1996 – 529 с.

30. Роджерс К. Взгляд на психотерапию : становление человека / К.Роджерс. – М. : Прогресс, 1994. – 480 с.

31. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание / С.Л.Рубинштейн. – М. : Наука, 1975. – 328с.

32. Самоукина Н.В. Психология и педагогика профессиональной деятельности / Н.В.Самоукина. – М. : Экмос, 1999 г. – 352 с.

33. Семиченко В.А. Проблемы мотивации поведения и деятельности человека / В.А.Семиченко / Модульный курс психологии. Модуль «Направленность» (Лекции, практические занятия, задания для самостоятельной работы). – К. : Миллениум, 2004. – 521 с.

34. Семиченко В.А. Психология деятельности / А.Семиченко. – К. : Издатель Эшке А.Н., 2002. – 248 с.

35. Семиченко В.А. Психология личности / В.А.Семиченко. – К. : Издатель Ешке А.Н., 2001. – 427 с.

36. Соколова Е.Т. Самосознание и самооценка при аномалиях личности / Е.Т.Соколова. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – 213 с.

37. Соціально-психологічні чинники мотивації професійного вдосконалення особистості керівних кадрів освіти : науково-методичний посібник / М.Й.Боришевський, В.А.Семиченко, О.І. Бондарчук та ін. – К. : Логос, 2005. – 128 с.

38. Спиркин А.Г. Сознание и самосознание / А.Г.Спиркин. – М. : Политиздат, 1972. – 303 с.

39. Столин В.В. Самосознание личности / В.В.Столин. – М. : Изд-во Московского Университета, 1983. – 286 с.
40. Технологія спілкування (комунікативна компетентність учителя: сутність і шляхи формування) / С.Д.Максименко, М.М.Заброцький. – К. : Главник, 2005. – С. 65–94
41. Хрящева Н.Ю. Психогимнастика в тренінге / Н.Ю.Хрящева. – СПб: “Речь”, Інститут тренінга, 2001 – 256 с.
42. Чепелева Н.В. Особистісна підготовка практикуючого психолога : підруч. / Чепелева Н.В. / Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін. – К. : Либідь, 1999. – 536 с.
43. Чеснокова И.И. Проблема самосознания в психологии / И.И.Чеснокова. – М., 1977. – 144 с.
44. Щёкин Г.В. Как эффективно управлять людьми : психология кадрового менеджмента / Г.В.Щёкин. – К. : МАУП, 1999. – 400 с.
45. Якиманская И.С. Технология личностно ориентированного обучения / И.С.Якиманская. – М. : Сентябрь, 2000. – 176 с.